

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

ინგილოური დიალექტი

ინგილოური დიალექტი, ქართული ენის დიალექტი. გავრცელებულია საინგილოში, რ-იც ამჟამად აზერბაიჯანის შემადგენლობაშია და მოიცავს კახის, ბაქათალისა და ბელაქნის რ-ნებს. საქართველოს ფარგლებში ი. დ-ზე მეტყველებს დედოფლისწყაროს რ-ნის სოფ. სამ-თანყაროს მოსახლეობა.

X-XVII სს-ში ეს მხარე ჰერეთის (XVII ს-ში კახეთ-ჰერეთის) შემადგენლობაში შედიოდა. XVIII ს-ში ჩნდება ტერმ. „ინგილო“. შესაბამისად, ინგილოთა სამოსახლოს ეწოდა „საინგი-ლო“. ვარაუდობენ, რომ „ინგილო“ მიღებულია ძვ. თურქ. იანგილი ფორმიდან (ყანგილი→ყანგილო „ახალი → ახალმორჯულებული“). თავდაპირველად „ინგილო“ სოც. შინაარსის ცნება იყო და არა ეთნიკური.

ი. დ. იყოფა კაკურ და ალიაბადურ კილოკავებად. კაკურში გამოიყოფა ალიბეგლოური თქმა, ხოლო ალიაბადური იყოფა ალია ბადის, მოსულისა და ითითალის თქმებად.

ი. დ-ში დაცულია ჳ ფონემა (ჳელი „ხელი“); არის ვ ფონემის ნყვილბაგისმიერი უ□ ვარიანტი (ქუად „ქვა“); დასტურდება სუსტი ხმოვანი è, რ-იც ა, ე, ი და ო ხმოვნების ალოფონია (èმოდ „ამოდი“), უმლაუტიბეებული ხმოვნები ო > (ზო > ლ - „ძველი“) და უ > (კუ > რტ - „კვირტი“), რ-ებიც ზოგჯერ ოპოზიციას ქმნიან ო და უ ხმოვნებთან და სიტყვათგანმასხვავებელ ფუნქცი-ას იძენენ: ზო > ლ „ძველი“ - ზოლ „ძვალი“; კუ > რტ „კვირტი“ - კურტ „კრუხი“... ზოგჯერ კი თავისუფლად მონაცვლეობენ მათთან: ჩონ > ჩო > ნ („ჩვენ“). ი. დ-ში ქართ. ენის მჟღერ ჳ და ძ აფრიკატებს ცვლის შესაბამისი მჟღერი სპირანტები: ჳ → ჴ (დაჟდა „დაჯდა“), ძ → ზ (ზმად „ძმა“). დასტურდება ხმოვანთა ფშვინვიერი, მკვეთრი და იოტიბეებული (ჳ-// é// დ-) შე-მართვა (ჳეკალ// éეკალ// დეკალ „ეკალი“); გვხვდება გემინირებული ბბ, მმ, შშ, რრ, ლლ,

გგ, წწ თანხმოვნები (კამმეჩი „კამბეჩი“, სილლაღ „სილა“, ლობბაზ „მასხარა“ და სხვ.).

ი. დ-ს ახასიათებს როგორც დამავალი (Vღ, Vუ), ასევე აღმავალი (ღV, უV) დიფთონგები (ხუალ „ხვალ“, მოხუქელ „მოხვედი“, დუქ „საპალნე“). პრეფიქსულ მორფემათა მიჯნაზე ხდება ხმოვანთა კონტაქტური ასიმილაცია: აე → ეე: (დეენახა „დაენახა“), ოე → ეე (მეენონა „მოენონა“), იე → ეე (მეეც „მიეც“), ხოლო სუფიქსურ მორფემათა მიჯნაზე – ხმოვანთა დისიმილაცია: ეე → იე (სამარიები)

ი. დ-ში I პირისნიშნისეული ვ თანხმოვანი იწვევს პრეფიქსისეული ა ხმოვნის ლაბიალიზაციას (დოვკალი – „დავკალი“). ინტერვოკალურ ლაბიალურ პოზიციაში იკარგება ვ სუბიექტ. პირის ნიშანი: ოვა → ოა → უა (მუალ „მოვალ“)... აღსანიშნავია ასიმილაცია-დისიმილაციის ნიმუშები: აუ → ოუ → ოუ → ოვ (ოული → ო- ული → ოვლი „აულია“), აუ → აუ → ავ (პროგრესული დისიმილაციის გზით: აქავრობა „აქაურობა“, გობავრ → გობაური „ღვინოარყის ჭურჭელი“), ანალოგიურად: ეუ → ეუ → ევ (დეკეველ „დეკეული“, დანაშავლ „დანაშაული“). დასტურდება ვა // უა → ო (ზოლ ინგილოები. ← ძვალი, ჭომ ← ჭვამ ← ვჭამ), პარალელურად – ვა → უ (დევაკუნ „დიაკვანი“) და ვე → უ (ქართულ „ქართველი“).

ი. დ-ში ვერ ძლებს ხშულ თანხმოვანთა ჯგუფები და სხვადასხვა გზით ხდება მოსალოდნელი არაბუნებრივი კომპლექსების აცილება: ა) ხმოვნის ჩართვით: კიბილ – „კიბილი“, შიტოდ – „“, ღრუქმ – „ღრმა“; ბ) სკ, სტ, სპ, შკ კომპლექსების წინ ე. წ. პროთეტული ხმოვნის გაჩენით: ისკამი – „სკამი“, ისტაქან // ესტაქან – „სტაქანი“, იშკოლ // უშკოლ – „შკოლა“, იშკაფ – „შკაფი“; გ) თანხმოვანთა დაკარგვით – კინად – „რკინა“, წკინავს – წყინავს – „ბრწყინავს“; დ) თანხმოვანთა კომპლექსში შემავალი მეორე წევრის (ხშულის) ნაპრალოვანთან მონაცვლეობით – გბელი – „გრძელი“, ბბოლაღ – „ბრძოლა“. ი. დ. თავიდან იცილებს ხმოვანთა უშუალოთანამიმდევრობასაც: ა) დიფთონგიზაციის გზით – ადღა – „აიღო“, – დეკეველი – „დეკეული“; ბ) ხმოვნის დაკარგვით – მოვყონი || მოუქყონი – „მოუყვანია“, გ) თანხმოვნის ჩართვით – შუვად „შუა“, ყმუვილ „ყმუილი“, ნიგორი „ნიორი“... მაგრამ ეს წესი ირღვევა, თუ ხმოვანთმიმდევრობა ა) მორფემათა ზღვარზეა: ერთი – აერთევს; ბ) მიღებულია თანხმოვნის დაკარგვით: იმააც (იმასაც); გ) ორი სიტყვის შეხორცებით: მეუმ (←მე უნ←მე უნდა), რაზიოვად (←აზერბ. რაზი + ქართ. ობა „თანხმობა“); ასევე უცხო ენიდან შემოსულ სიტყვებში: ტაიდ (აზერბ. დაიდ „დედის ძმა“), ყაუმ (აზერბ. გოჭუმ „ნათესავი, მოყვარე“) და სხვ.

ი. დ-ის მორფოლ. თავისებურებებიდან აღსანიშნავია -ყე || -ყ ნაწილაკის ხმარება, რ-ითაც გამოიხატება: ა) პირდ. და ირ. ობიექტთა მრავლობითობა: დაჭოცა-ყე || დაჭოცაყ „დახოცნა“ (პირდ. ობიექტი), აჭამა-ყე || აჭამაყ „აჭამა“ მან მათ ის (ირ. ობიექტი); ბ) რეალური სუბიექტის მრავლობითობა ინვერსიულ ზმნებში: ჰქონდა-ყე // ჰქონდა-ყ „ჰქონდათ“; გ) ხოლმეობითი (მრავალგზისობა): ცხო > ვაყ (ცხვება ხოლმე), (ვ)ჭომყ (ვჭამ ხოლმე); დ) სახელებთან -ყენ „-კენ“ თანდებულის ფონეტ. ვარიანტია – კარევისყენ „კარებისაკენ“.

ი. დ-ის ალიაბადურ კილოკავში თანხმოვანზე ფუძედაბოლოებულ სახელებს ბრუნვის ნიშნად შენარჩუნებული აქვთ -ი (დედაკაცი, შო>ლი), ხმოვანზე ფუძედაბოლოებული სახელები ბრუნვის ნიშნის გარეშეა წარმოდგენილი (მამა, ჟაფა), მაგრამ კაკურ კილოკავში საპირისპირო ვითარებაა: თანხმოვანზე ფუძედაბოლოებული სახელები ბრუნვის ნიშნის გარეშე იხმარება (დედაკაც, შუ> ლ), ხმოვანზე ფუძედაბოლოებული სახელები კი - დ-ს (←ი) დაირთავენ (მამად, დად). მოთხრ. ბრუნვის ნიშნად ი. დ-ში გვხვდება - მა (კაცმა), - მამ (←მან): ამამ „ამან“. მიც. ბრუნვის ნიშნად: -ს, -დ, -ჰ და Θ: ენად უკიდევს (←ენას უკიდებს „ენაჩლუნგია“). ნათ. ბრუნვის ნიშნად წარმოდგენილია შემდეგი ალომორფები: იქსჟ (ჟედრანი ჯორც „ჯეირანის ხორცი“), - დ (მამად გუ> ლგამ „მამის ცხვირსახოცი“) და Θ (კო> რცხ დანადო> ვ ქათამ „კვერცხის დამდეგი ქათამი“). მოქმ. ბრუნვის ალომორფებია: -დთი (ჩომკადთი „ხმლით“), - ითი (ჴელითი „ხელით“), - ი (ფეყი „ფეხით“) და Θ (ლამ მასლევარ „ლამით მოვალ“). ვით. ბრუნვის ნიშნად დასტურდება: აქდჟ (გადურა ჩოვცომ „ბიჭურად ჩაუცვამს“) და - დ (მასხარად მიგდევეს „მასხარად მიგდებს“). გამოყოფილია ლოკალური ბრუნვები: სადაობით-გამოსვლითი (კარშიდთით „გარედან“), ნათ.-გამოსვლითი (კაციზგნიქთჟ „კაცისგანით“), ნათ.-შიმართულეებითი (წაუდა თქო>ნს „წავიდა თქვენსას“). დასტურდება სახელთა მრ. რიცხვის ორმაგი წარმოება (ქებევებ „რქებები“). გავრცელებულია მეშველზმნიანი წარმოება ყველა ტიპის ზმნათა I და II პირში (ხატავ-ვარ/-ხარ „ვხატავ - ხატავ“ ბო> რდო> ვი-ვარ/-ხარ „ვბერდები-ბერდები“, ტუ> რწ-ვარ/-ხარ „ვტირი-ტირი“).

ი. დ-ში უნიფიცირდება -ავ სუფიქსი (წო> რ-ავ-ვარ „ვწერ“, დრო> კ-ავ-ვარ „ვდრეკ“, ყოფ-ავ-ვარ „ვყოფ“). თხოვნით-ბრძანებითის II პირის ფორმად გამოყენებულია II კავშირებითის ფორმა (წახუ> დო!). ნამყო ძირითადის I და II პირის ფორმებში წარმოება უნიფიცირებულია: კაკურში - ი ან Θ (შოდნახ // შოდნახი „შევიწახე“. შადნახ "შეინახე"), ალიაბათურში - პირიქით, -ე სუფიქსი ვრცელდება (ვიცანე-იცანე "ვიცანი-იცანი"); უნიფიცირებულია კავშირებითების წარმოება II და III სერიებში (წადყონას - II კავშირებითი, მეგეცას - III კავშირებითი), ხოლო ალიაბათურში - ო (მოკლოს "მოკლას"); კაკურში დინამ. ვნებითის აწმყოს მრ. რიცხვის III პირში დასტურდება -ი-ს დაბოლოება (ჴდევის), ხოლო ალიაბათურში - ა (ჴდება); კითხვით ნაცვალსახელთან ერთად გამოიყენება კითხვითის -ა ნაწილაკი (მინ არისა? „ვინ არის?“).

უცხო ენიდან ნასესხებია ზოგი ზმნიზედა, ნაწილაკი, კავშირი, შორისდებული და აფიქსები [ჴევამ-ჴევამ „წელ-წელა“, ჴათაარ „როგორ“, ჴამ „თან“, დენა "ცალი". ამმა „მაგრამ“, გა // გაჴ „ხან“, ანჴახ „მდე“ -ბე („-თვის“), ჴადჟ (შებრალეების შორისდებული)], ხელობის აღმნიშვნელი სუფიქსი -ჩი (კოლხოზ-ჩი „კოლმეურნე“, ოვ-ჩი „მონადირე“); ლაფ „ძალიან“... დამკვიდრებულია აღმატებითი ხარისხის წარმოების აზერბ. წესი - პირველ მარცვალს დაერთვის მ თანხმოვანი (კომკორან „ძალიან მკვახე“, წიწითელ „სულმთლად წითელი“).

შეინიშნება აზერბ. გავლენით წარმოქმნილი ფრაზეოლოგიური კალკები: მასწავლებელი სა ბისა? „მასწავლებელი სად ცხოვრობს?“ თავში ჩავარდნად „მიხვედრა, გააბრება“.

ი. დ-ში საგრძნობია უცხო ენიდან ნასესხები ლექსიკის სიუხვე (ავლუდ „შხამი“, ბარუდ „კედელი“, თექად „ჯიხვი“, მაშაყ „ფოცხვერი“, ტალარ „გუდად“, ხანი „ჯვარი“, ზად „უვარგისი, გაფუჭება“ და სხვ.). დაცულია ძვ. ქართულისეული ფენა (ასტამი „ცომის საფხეკი“, ტაბლა „მაგიდა, სუფრა“, გაჭდა „გახდა, გაძრობა“, დაზოვად, ზოვად „მოგება, შობა, დაბადება...).

ლიტ.: ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი გრ., ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966; კ უ ზ ი ბ ა ბ ა შ ვ ი ლ ი ვ., ხმოვანთა სისტემა ინგილოურში, «მაცნე». ენისა და ლიტერატურის სერია, 1991, №4; რ ო ს ტ ი ა შ ვ ი ლ ი ნ., ინგილოური ლექსიკონი, თბ., 1978; ლ ა მ ბ ა შ ი ძ ე რ., ქართული ენის ინგილოური კილოს ლექსიკონი, თბ., 1988; ჩ ა ნ გ ა შ ვ ი ლ ი გ., საინგილო, თბ., 1970; ჯ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი მ., საინგილო, ტფ., 1913.

ვ. კუზიბაბაშვილი
